

KS. TADEUSZ CEYNOWA* – KOSZALIN

ARCHIWUM DZIEKAŃSKIE DEKANATU WAŁECKIEGO DO 1945 ROKU W ZASOBIE ARCHIWUM DIECEZJI KOSZALIŃSKO-KOŁOBRZESKIEJ. INWENTARZ

Streszczenie

W artykule przedstawiono zachowane archiwalia dziekańskie dotyczące dekanatu wałęckiego. Biskup poznański dla terytoriów zanoteckich utworzył w XIV wieku oficjalat kalisko-wałęcki. W wyniku reformacji w połowie XVI wieku oficjalat przestał istnieć. W 1602 r. tereny pozostałe przy katolicyzmie włączono do utworzonego dekanatu czarnkowsko-wałęckiego. Po I rozbiorze Rzeczypospolitej na terenach ziemi wałęckiej reaktywowano oficjalat dla Prus Zachodnich. Pod koniec XVIII wieku wydzielono autonomiczny dekanat wałęcki, który pokrywał się z terytorium powiatu poza Czaplankiem z prowincji Pomorze. Początkowo składał się z 12 parafii i 34 kościołów filialnych. W XX wieku kilka filii stało się samodzielnymi ośrodkami duszpasterskimi. Zachowane archiwalia (159 poszytów) podzielono na dwie części: *Generalia*, dotyczące problematyki całego dekanatu, dzieląc je na dalsze serie, i *Specjalia* dotyczące poszczególnych parafii. Zachowane akta pochodzą od końca XVIII wieku do 1945 r.

Słowa kluczowe: dekanat wałęcki; archidiecezja poznańska; Archiwum Archidiecezji Poznańskiej; archiwalia

* Ks. Tadeusz Ceynowa – dr historii Kościoła, adiunkt na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Szczecińskiego; dyrektor Archiwum Diecezji Koszalińsko-Kołobrzeskiej; dyrektor Biblioteki WSD w Koszalinie

e-mail: tceynowa@interia.pl

<https://orcid.org/0000-0002-8105-8823>

Wstęp

Dzieje dekanatu waleckiego były już wielokrotnie podnoszone w badaniach naukowych. Do tej pory opublikowano kilka prac dotyczących tej problematyki: *Kulturkampf w dekanacie waleckim* (2003)¹, *Elżbietanki w dekanacie waleckim w latach 1868-1920* (2004)², *Ziemia pogranicza. Dekanat walecki w latach 1821-1920* (2004)³ i *Źródła archiwalne do dziejów dekanatu waleckiego w latach 1821-1920 w zasobie Archiwum Archidiecezjalnego w Poznaniu* (2008)⁴. Opracowanie stanowi zatem kolejne ogniwo w badaniach nad tym zagadnieniem. Staraniem autora jest prezentacja, uporządkowanie oraz charakterystyka stanu zachowanych materiałów archiwalnych wytworzonych przez kancelarię dekanatu waleckiego. Opracowany inwentarz może stać się interesującym przewodnikiem dla historyków, którzy zamierzają podjąć dalsze szczegółowe badania nad przeszłością wspomnianego dekanatu.

Diecezja poznańska, obejmująca za czasów pierwszych Piastów całą Polskę, ulegała stopniowemu okrawaniu. Proces pomniejszania wpływów biskupa z Poznania rozpoczął się z chwilą ogłoszenia postanowień zjazdu gnieźnieńskiego. Powstały wówczas biskupstwa (Kraków, Wrocław i Kołobrzeg) wchodzące w skład metropolii gnieźnieńskiej, a następnie poprzez utworzenie diecezji w Lubuszu i Wolinie (przeniesionej później do Kamienia). Józef Nowacki, opisując północne granice diecezji poznańskiej, twierdził, że po upadku biskupstwa w Kołobrzegu pojawiła się konieczność podjęcia misji kościelnej na północ od Noteci i Warty.

W XIII wieku biskupi poznańscy sięgali swymi wpływami daleko na północ od linii Warty i Noteci, aż po obie strony rzeki Drawy⁵. Kraj ten tworzył osobną prepozyturę santocką, w której skład wchodziły m.in. Wałcz, Czaplinek i Kalisz Pomorski⁶.

Kiedy w 1296 r. Marchia zdobyła Santok, zlikwidowana została tamtejsza prepozytura. Jej uprawnienia oddano kolegiacie w Myśliborzu, zależnej od diecezji kamieńskiej. Od tego momentu przy Poznaniu pozostały tereny na wschód od Drawy⁷. Nie pomogły starania i zabiegi biskupów Andrzeja Zaremby i jego na-

¹ T. Ceynowa, *Kulturkampf w dekanacie waleckim*, „Studia Koszalińsko-Kołobrzeszkie”, (2003) nr 8, s. 165-178.

² Tenże, *Elżbietanki w dekanacie waleckim w latach 1868-1920*, „Roczniki Teologiczne”, 51 (2004) nr 4, s. 129-147.

³ Tenże, *Ziemia pogranicza. Dekanat walecki w latach 1821-1920*, Radom 2004.

⁴ Tenże, *Źródła archiwalne do dziejów dekanatu waleckiego w latach 1821-1920 w zasobie Archiwum Archidiecezjalnego w Poznaniu*, w: *Historia Ecclesiae in Pomerania. Księga jubileuszowa poświęcona ks. prof. zw. dr. hab. Lechowi Bończa-Bystrzyckiemu*, red. Z. Lec, G. Wejman, Szczecin 2008, s. 247-269.

⁵ J. Nowacki, *Archidiecezja poznańska w granicach historycznych i jej ustrój*, t. 2, Poznań 1964, s. 12-13.

⁶ T. Silnicki, *Z dziejów Kościoła w Polsce. Studia i szkice historyczne*, Warszawa 1960, s. 199.

⁷ J. Walachowicz, *Z problematyki kościelno-ustrojowej pogranicza diecezji poznańskiej, kamieńskiej i lubuskiej w średniowieczu*, „Poznańskie Studia Teologiczne”, (1983) nr 4 s. 345; Nowacki, *Archidiecezja poznańska*, s. 16.

stępców, podejmowane w Rzymie, aby odzyskać utraconą część diecezji⁸. W 1368 r. Polska odzyskała część terytorium zadrawskiego, przyznanego Poznaniowi. Jednakże ustalona granica państwowa nie zawsze pokrywała się z granicami diecezji, co rodziło w przyszłości problemy⁹.

Dzieje ustrojowe twórcy zespołu

Biskup poznański Andrzej Zaremba za namową metropolity gnieźnieńskiego Jakuba Świnki zdecydował się w 1298 r. na reformę archidiaconatu¹⁰. Z dotychczasowego (starego typu) utworzył trzy regionalne: większy (poznański), średni (śremski) i mniejszy (pszczerwski). Ordynariusz określając granice poszczególnym archidiaconatom, wyłączył część diecezji na północ od Noteci, rezerwując ją dla czwartego – zanoteckiego. W 1349 r. pojawił się archidiacon Henryk, ustanowiony dla obszarów między Notecią i Drawą, który później pełnił inne funkcje¹¹.

Zaremba zastrzegł sobie i swoim następcom mianowanie oraz instalowanie nowych archidiaconów. Określił im też dokładnie ich kompetencje: zarząd kościelny, prawo do wizytowania, ekskomunikowania, suspendowania, nakładania kar kościelnych oraz zwalniania od nich¹².

Biskupom poznańskim nie udało się odzyskać terytoriów utraconych na zachód od Drawy. Dla ziem zanoteckich, które pozostały pod jurysdykcją Poznania, utworzono ostatecznie w XIV wieku oficjalat i dekanat, najpierw w Kaliszu Pomorskim¹³, a następnie w Wałczu. Terytorium oficjalu pokrywało się z dekanatem. Oficjaluowie nowokaliszcy posiadali każdorazowo władzę wikariusza generalnego i oficjała, ograniczoną obszarem dekanatu.

Sprawowanie funkcji w miejscu tak odległym od stolicy biskupiej oraz podległym władzy Nowej Marchii nie było zadaniem łatwym. Oficjaluom potrzebne było do tego zezwolenie lub zapewnienie bezpieczeństwa jako obcokrajowcom. Z powyższych względów to mieszkańcy tych ziem obejmowali zarząd na północnych obrzeżach diecezji poznańskiej. Otrzymując uprawnienia sądowe i administracyjne, stawali się pełnomocnikami biskupa. Urząd oficjała sprawował proboszcz,

⁸ Nowacki, *Archidiecezja poznańska*, s. 16. Silnicki (*Z dziejów Kościoła*, s. 199-200) podaje w wątpliwość gorliwość biskupów. O układzie granicznym z 1311 r. pomiędzy biskupem poznańskim a margrabiami brandenburskimi wspomina T. Jurek, *Biskupstwo poznańskie w wiekach średnich*, Poznań 2018, s. 218-219.

⁹ Jurek, *Biskupstwo poznańskie*, s. 219.

¹⁰ Nowacki (*Archidiecezja poznańska*, s. 287) stwierdza, że przyczyną decyzji biskupa był ogrom pracy administracyjnej i sądowej na dużym obszarze, a także wzrost liczby parafii i zagrożenia zewnętrzne. Wałachowicz z kolei (*Z problematyki kościelno-ustrojowej*, s. 347) zwraca szczególną uwagę na zagrożenia integralności terytorialnej.

¹¹ Nowacki, *Archidiecezja poznańska*, s. 292, 297; Silnicki, (*Z dziejów Kościoła*, s. 199) stwierdza, że nigdy nie doszło do utworzenia czwartego archidiaconatu.

¹² Wałachowicz, *Z problematyki kościelno-ustrojowej*, s. 347; Silnicki, *Z dziejów Kościoła*, s. 263-264.

¹³ Nowacki (*Archidiecezja poznańska*, s. 239) podaje nazwy Kalisza Pomorskiego, spotykane w dokumentach: Kalisz (Calysz, Caliss, Callysch), Nowy Kalisz, Kaliszek.

rezydujący w Kaliszu Pomorskim, pełniąc jednocześnie funkcję dziekana dla zanoteckiej części diecezji¹⁴.

Dla ziemi wałeckiej są do dyspozycji tylko dwa źródła z XIV wieku. Pierwsze pochodzi z 1337 r. i zawiera wykaz osadnictwa Nowej Marchii. Drugi dokument, autorstwa archidiacona zanoteckiego Henryka, nosi datę 30 maja 1349 r. Jest skierowany do biskupa Pałuki i mówi o dziesięcinach należnych jemu z tego terytorium. Na podstawie tylko tych dokumentów trudno jest wykazać dokładny rozkład ówczesnych ośrodków parafialnych.

Biorąc pod uwagę wyżej wspomniane dokumenty, a także protokoły z późniejszych wizytacji, Nowacki wylicza w dekanacie nowokaliskim następujące ośrodki parafialne: Barnimie, Biały Zdrój, Bobrowo, Borujsko, Bronikowo, Brzeźniak, Cybowo, Czaplonek, Człopa, Dębsko, Dobino, Giżyno, Gudowo, Hunki, Jastrowie, Jeziorki, Kalisz Pomorski, Kosobudy, Linowo, Lubiesz, Lubieszewo, Łowicz Wałecki, Marcinkowice, Marta (dziś Martew), Mielęcín, Mirosławiec, Nakielno, Niemcz, Orle, Osiek Drawski, Paźrzadło, Płociczno, Prusinowo Wałeckie, Rusinowo, Rzeczyca, Sadowo, Stara Korytnica, Stawno, Strzalinny, Suchowo, Suliszewo, Tuczno, Wałcz, Zdbice, Zdbowo, Żabin, Żabinek¹⁵.

Dekanat wałecki, będący jednocześnie oficjalatem foralnym, swym zasięgiem obejmował nie tylko tereny powiatu wałeckiego, sięgał również na ziemię Nowej Marchii. Dziekani-oficjałowie, mając szerokie uprawnienia każdorazowego ordynariusza, rozstrzygali wiele spraw osobiście. W latach 1395-1513 siedzibą oficjalu były Kalisz Pomorski lub Wałcz. Nowacki, opierając się na aktach Archidiecezjalnego Archiwum Poznańskiego, wymienia następujących oficjałów:

1395	Henryk Pape, proboszcz w Nowym Kaliszu
1435-1456...	Franciszek Sutczel, proboszcz nowokaliski
14...	Piotr Clyekyemar
1473-1494...	Jakub Niniński, pleban w Wałczu
1504...	Dawid, proboszcz nowokaliski
1504	Michał Wolstcholth, pleban w Złocięncu
1506-1509	Michał Westfal, pleban w Złocięncu
1509	Mikołaj Niniński, pleban wałecki
1503	Mikołaj Hasse, proboszcz nowokaliski ¹⁶ .

Próby ratowania w czasie reformacji oficjalu nowokalickiego podjął się bp

¹⁴ Tamże, s. 240. Każdorazowy oficjał i dziekan dzięki zabezpieczeniu jego działania ze strony władców Polski mógł poruszać się swobodnie po terenach przygranicznych. Por. Walachowicz, *Z problematyki kościelno-ustrojowej*, s. 348.

¹⁵ Nowacki, *Archidiecezja poznańska*, s. 386-397.

¹⁶ Tamże, s. 241. T. Jurek (*Biskupstwo poznańskie*, s. 391) koryguje nieco tę listę. Henryka Pape uznaje za wikariusza. Pozostałych wymienia w następującej kolejności: 1435-1456 mgr Franciszek Sutczel prepozyt nowokaliski, 1473-1494 Jakub Niniński pleban w Wałczu, na przełomie XV i XVI wieku Piotr Clyekyennar, 1504 Dawid prepozyt nowokaliski, 1506-1509 mgr Michał Westfal pleban w Falkenbergu (dzisiaj Złocieniec), 1509 Mikołaj Niniński pleban w Wałczu, 1513 Mikołaj Hasse prepozyt nowokaliski.

Sebastian Branicki, który przedstawił kapitule katedralnej w 1540 r. swego kandydata na oficjała. Miał nim być ówczesny proboszcz w Kaliszku¹⁷. Z całą pewnością oficjałat przestał istnieć jeszcze w pierwszej połowie XVI wieku. W wyniku reformacji stan posiadania Kościoła katolickiego uległ takiemu okrojeniu, że nawet odzyskiwane kościoły i dochody na przełomie XVI i XVII wieku nie umożliwiły powrotu do wcześniejszego stanu. Długo oczekiwana reorganizacja diecezji poznańskiej dokonana się dopiero na synodzie zwołanym przez biskupa Wawrzyńca Goślickiego w 1602 r. Utworzono 7 dekanatów, w tym czarnkowski, do którego włączono pozostałe przy katolicyzmie parafie dawnego dekanatu nowokaliskiego¹⁸.

Dawny oficjałat utracił bezpowrotnie ok. 27 parafii wokół Kalisza Pomorskiego i Złocieńca, należących do Nowej Marchii. Utracono kościoły w Mirosławcu i okolicach: Hankach, Próchnowie, Laskach, Kłosowie, Łowiczu, Sadowie i Płocicznie¹⁹.

Rozprzestrzenianie się luteranizmu na terenie ziemi wałeckiej powstrzymali dopiero jezuici. Nowy zakon pojawił się na Wałeczczyźnie w 1602 r. w Tucznie. Przyglądając się ich aktywności, Jan Gostomski, starosta wałeczki, przeniósł jezuitów w 1618 r. do Wałcza²⁰. Pierwszym dziekanem dekanatu czarnkowskiego został tamtejszy proboszcz Kasper Starościński²¹.

Zasięg terytorialny dekanatu określały wizytacje z lat: 1628, 1640, 1669, 1696, 1726-1728 i 1738.

¹⁷ Biskup charakteryzował go jako męża statecznego i odpowiedniego.

¹⁸ Nowacki *Archidiecezja poznańska*, s. 242 i 272.

¹⁹ Tamże, s. 554. Nowacki podaje liczbę 71 kościołów – zarówno parafialnych, jak i filialnych – utraconych w czasie reformacji w dawnym dekanacie nowokaliskim.

²⁰ Z. Boras, R. Walczak, A. Wędzki, *Historia powiatu wałeckiego w zarysie*, Poznań 1961, s. 109-110; M. Rohwerder wydał w Kolonii w 1967 r. *Historia residentiae Valcensis Societatis Jesu ab Anno Domini 1618*. Kronikę prowadzili zakonnicy do 1773 r., do kasaty. L. Bąk, *Dzieje szkoły średniej w Wałczu, Od kolegium jezuickiego do liceum ogólnokształcącego (1665-1995)*, Inowrocław 1998; L. Bąk, *Ziemia wałeczka w dobie reformacji i kontrreformacji w XVI-XVIII w.*, Piła 1999, s. 289-388.

²¹ Nowacki, *Archidiecezja poznańska*, s. 324.

Mapa 1. Dekanat czarnkowski w połowie XVIII wieku

Na podstawie: S. Litak, *Kościół łaciński w Rzeczypospolitej około 1772 roku. Struktury administracyjne*, Lublin 1996; S. Litak, *Struktura terytorialna Kościoła łacińskiego w Polsce w 1772. Mapy*, Lublin 1980, opracowanie kartograficzne Maria Juran.

Po I rozbiorze dekanat czarnkowsko-wałeccki wszedł w skład państwa pruskiego. Biskup poznański Andrzej Młodziejowski pod naciskiem zaborcy ustanowił na tym terenie oficjalat. Zmiana granic po 1815 r. ograniczyła jego zasięg tylko do dekanatu wałecckiego i nosił on nazwę Oficjalat Prus Zachodnich²². Z początku biskup, a po 1821 r. arcybiskup poznański mianował oficjałem zawsze jednego z proboszczów Wałecczyzny²³. Każdorazowemu nominatowi ordynariusz powierzał władzę wikariusza generalnego – jednak „w bardzo ścieśnionym zakresie”²⁴. Oficjał wałeccki miał prawo instytuowania kanonicznego na wszelkie beneficja. Sprawował także naczelny i nadzorczy zarząd majątkiem kościelnym, opiniował zawierane kontrakty dzierżawne, dotyczące zarówno ziemi parafialnej, jak i beneficyjalnej. Akty nominacyjne wystawione przez ordynariusza oficjałom wałecckim wskazują, że uczestniczyli oni w niektórych uprawnieniach arcybiskupa z tytułu *facultates quinquennales*²⁵. W 1863 r. arcybiskup Przyłuski zlecił konsystorzowi w Poznaniu przygotować nominację na oficjała dla ks. Habischa, wicedziekana i proboszcza w Wałczu, tej samej treści, jaką otrzymali wcześniej ks. Sydow i ks. Perzyński²⁶. Każdorazowy oficjał przeznaczony dla części archidiecezji leżącej na terenie Prus Zachodnich był zobowiązany składać coroczny raport ze swej sądowej i administracyjnej działalności²⁷. Od końca XVIII wieku na Wałecczyźnie obowiązki swe sprawował osobno dziekan i oficjał. Sytuacja się nieco zmieniła, kiedy dziekan ks. Jan Krieger, pełniący funkcję od 1816 r., został mianowany członkiem kapituły chełmińskiej. Jego uroczysta instalacja na to stanowisko odbyła się przy okazji przeniesienia katedry do Pelplina 3 sierpnia 1824 r.²⁸ Dwa lata później ks. Dalski, obarczony obowiązkami oficjała i dziekana, poprosił konsystorz, aby wakujący urząd dziekana powierzyć ks. M. Gramse, dotychczasowemu wicedziekanowi ze Skrzatusza²⁹. Władze rejencyjne nie zatwierdziły wicedziekana na ten urząd, oficjał wałeccki zaprezentował więc innych kandydatów: ks. Ch. Sydowa, komendarza z Czaplinka oraz ks. K. Busse z Marcinkowic³⁰, ale

²² B. Kumor, *Ustrój i organizacja Kościoła polskiego w okresie niewoli narodowej 1772-1918*, Kraków 1980, s. 178; Ceynowa, *Ziemia pogranicza*, s. 151.

²³ Archiwum Archidiecezji Poznańskiej (dalej: AAP), Akta Ordynariatu Arcybiskupiego od końca XVIII wieku (dalej: OA) X 156.

²⁴ Nowacki, *Archidiecezja poznańska*, s. 242.

²⁵ Por. *Facultates*, w: *Encyklopedia kościelna podług teologicznej encyklopedji Wetzer'a i Weltego, z licznymi jej dopełnieniami*, t. 5: *Emanacja-Fürstenberg*, red. M. Nowodworski, Warszawa 1874, s. 250-252.

²⁶ AAP, OA X 156, Polecenie arcybiskupa z 13 VII 1863 r. Ceynowa, *Ziemia pogranicza*, s. 152-153. Oficjałowie wałeccy otrzymywali od władz państwowych wynagrodzenie w wysokości 300 talarów, później 900 marek.

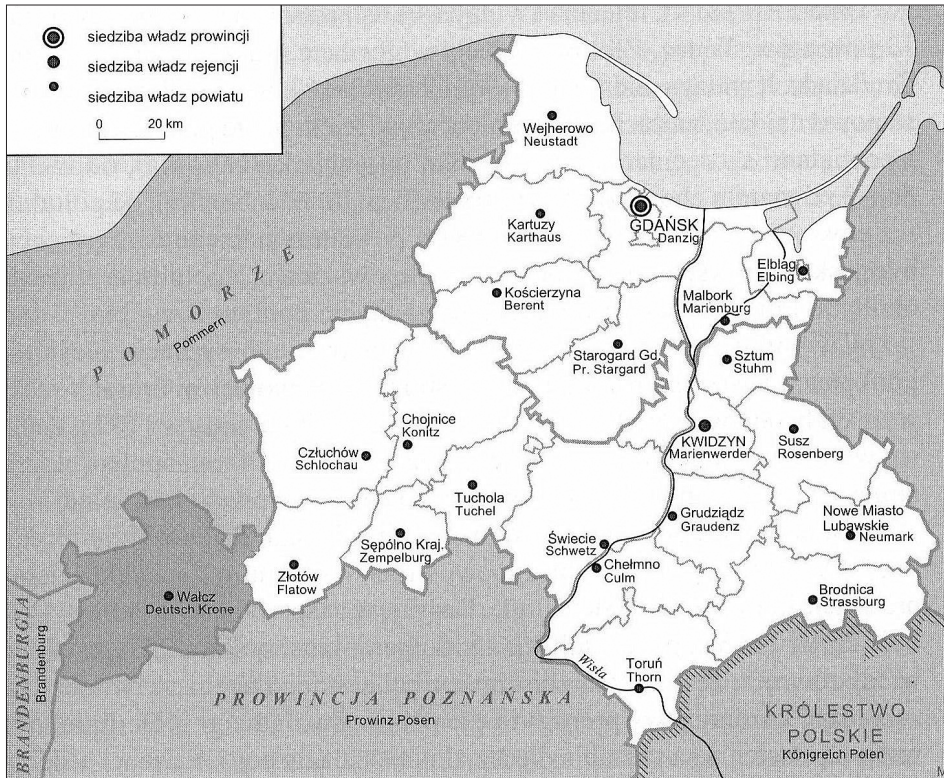
²⁷ AAP, Akta Konsystorza Generalnego, wzgl. Kurii Metropolitalnej od schyłku XVIII wieku (KA), 12004, Raport ks. Dalskiego z 15 VIII 1826 r. Oficjał poinformował ks. biskupa Wolickiego, administratora archidiecezji, że w pierwszym półroczu 1826 r. na terenie dekanatu nie rozpatrywał żadnych spraw sądowych.

²⁸ A. Mańkowski, *Praląci i kanonicy katedralni chełmińscy od założenia kapituły do naszych czasów*, Toruń 1928, s. 99.

²⁹ AAP, KA 12004, Pismo ks. Dalskiego do konsystorza z 15 VIII 1826 r.

³⁰ Tamże.

i oni nie zostali zaaprobowani przez Kwidzyn. Tak więc przez ostatnie lata urzędowania ks. Dalski wypełniał zarówno obowiązki oficjałskie, jak i dziekańskie na Wałeczczyźnie. Było to jakby zapowiedzią późniejszej decyzji arcybiskupa poznańskiego, aby obie te funkcje pełniła jedna osoba. Plan ten miał z pewnością uniemożliwić władzom pruskim wywieranie nacisku na oficjała przy prezentowaniu kandydata na urząd dziekański w tej części archidiecezji. Taką praktykę stosowały władze kościelne od 1829 r., mianując kolejnych oficjałów-dziekanów dla Prus Zachodnich. Po autonomicznym wyborze kandydata konsystorz informował tylko władze rejencyjne w Kwidzynie o nowej nominacji³¹.

Mapa 2. Prusy Zachodnie (Westpreussen) – podział administracyjny prowincji z 1878 r.
Na podstawie: *Historia Pomorza*, t. 4: 1850-1918, cz. 1: *Ustrój, gospodarka, społeczeństwo*, red.
S. Salmonowicz, Toruń 2000, opracowanie kartograficzne Maria Juran.

³¹ AAP, OA X 156, Pismo arcybiskupa Przyłuskiego do konsystorza z 21 I 1851 r.

Po traktacie wersalskim dekanat wałeczki pozostał na terenie Niemiec. Arcybiskup Edmund Dalbor dla terenów pozostałych poza kordonem granicznym, utworzył Administrację Arcybiskupią z siedzibą w Tucznie. Na jej czele stanął ks. prałat Robert Weimann. W 1923 r. papież Pius XI, dołączając dekanaty z diecezji chełmińskiej, erygował Administrację Apostolską w Tucznie, a następnie przeniósł jej siedzibę do Piły. Po konkordacie z Prusami w 1930 r. utworzono Wolną Prałaturę w Pile, włączając ją do metropolii wrocławskiej³².

Stolicą dekanatu był Wałcz, jednakże dziekani sprawujący tę funkcję nie zawsze tam rezydowali. Urząd dziekana w okresie, z którego zachowały się akta dziekańskie pełnili następujący duchowni: Joannes Cybort (1796-1816 Skrzatusz), Joannes Adalbert Krieger (1817-1824 Sypniewo), Józef Dalski, oficjał, pełnił obowiązki (1824-1829 Wałcz), Antoni Perzyński (1829-1850 Wałcz), Christian Sydow (1850-1863 Sypniewo), Joannes Habisch (1863-1872 Wałcz), Martin Friske (1872-1911 Sypniewo), Jakub Gerth (1911-1922 Marcinkowice) i Georg Krüger (1922-1944 Skrzatusz).

Dzieje zespołu

Ważnym zadaniem aktotwórcy było archiwizowanie dokumentów. Już synod z 1720 r. domagał się od dziekanów prowadzenia osobnego archiwum dekanalnego. Miały się w nim znajdować wszelkie dokumenty przechodzące przez ręce dziekana i sporządzane przez niego, a dotyczące całego spektrum spraw związanych z jego terenem³³. Nominat przejmował sporządzone przez poprzednika akta i dołączał do nich własne. Spis dokonany przez dziekana Habischa 1 lipca 1863 r. rzuca światło na ogrom pracy wykonywanej przez pośrednika między arcybiskupem a duchowieństwem parafialnym. Wykaz przejętych akt po ks. Sydowie wyszczególniał następujące zagadnienia: zarządzenia konsystorskie (3 wol.), instrukcje co do zarządzania parafią (1 wol.), kongregacje dekanalne (1 wol.), spisy lagatów (1 wol.), poświęcenia (1 wol.), zmiany wyznania (1 wol.), zbiory praw (1 wol.), instytut dla ociemniałych w Królewcu (1 wol.), opłaty za miejsca w kościele (1 wol.), zmarli na cholera (1 wol.), ubezpieczenia kościołów od pożaru (1 wol.), sprawy budowlane (1 wol.), wizytacje parafialne (5 wol.), kazania z oka-

³² L. Petzelt, *Die Errichtung der Erzbischöflichen Delegatur und die Anfänge der Apostolischen Administratur Tütz*, w: *Die Apostolische Administratur Schneidemühl. Ein Buch für das katholische Volk*, red. F. Westpfahl, Schneidemühl 1928, s. 12-15; B. Kumor, *Granice metropolii i diecezji polskich (968-1939)*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 21 (1972) s. 370; Erich Klitsche, *Die Bulle de salute animarum vom Jahre 1821 und die Entwicklung der kirchlichen Verhältnisse im Osten Deutschlands bis auf unsere Zeit*, w: *Die Apostolische Administratur Schneidemühl*, s. 46-47; E. Gatz, *Schneidemühl*, w: *Lexikon für Theologie und Kirche*, Bd. 9, red. M. Buchberger, W. Kasper, Freiburg im Breisgau 2000, szp. 189-190; R. Prejs, *Pralatura pilska w świetle schematyzmu z 1940 r.*, „Roczniki Teologiczne”, 55 (2008) nr 4, s. 36-37. Tam też literatura na temat prałatury pilskiej. Autor przy opracowaniu artykułu korzystał z kopii tego schematyzmu znajdującej się w Archiwum Diecezji Koszalińsko-Kołobrzeskiej. T. Ceynowa, *Materiały Archiwum Diecezji Koszalińsko-Kołobrzeskiej w Koszalinie dotyczące kościelnych dziejów Piły*, „Studia Koszalińsko-Kołobrzeskie”, (2019) nr 26, s. 251-252.

³³ K. Wasiak, *Dziekani archidiecezji poznańskiej*, Lublin 1964 (mps), s. 29.

zji ślubów (2 wol.), małżeństwa mieszane (1 wol.), dyspensy małżeńskie (2 wol.), fundusze z kolekty (1 wol.), wytyczne do sporządzania etatów (1 wol.), spisy *cathedraticum* (2 wol.), rekolekcje (1 wol.), szkoły parafialne (1 wol.), sprawa Czerskiego (1 wol.), akta denuncjacyjne (1 wol.), listy konduity (2 wol.), progimnazjum w Wałczu (1 wol.) oraz sprawy dotyczące poszczególnych parafii dekanatu (23 wol.) oprócz Sypniewa (parafia dziekańska)³⁴. Powyższy spis pozwala ustalić stan zachowania ówczesnego zespołu z połowy XIX wieku. Akta dziekańskie zmieniały miejsce pobytu. Były przenoszone na miejsce pracy duszpasterskiej nowo mianowanego dziekana. Większość opracowanego zespołu została początkowo przekazana z parafii Marcinkowice do Tymczasowego Archiwum w Kołobrzegu, skąd przejęto je do archiwum diecezjalnego w Koszalinie. Pozostałe jednostki (sygn. 9, 28-32/2, 49-50, 62, 67-68, 74 i 142) zostały wyodrębnione z akt parafii w Skrzatuszu³⁵, gdzie urzędował ostatni dziekan do 1944 r. Można wyciągnąć z tego wniosek, że ks. G. Krüger nie przejął wszystkich akt z Marcinkowic po zmarłym w 1922 r. poprzedniku.

Charakterystyka i metoda porządkowania zespołu archiwalnego

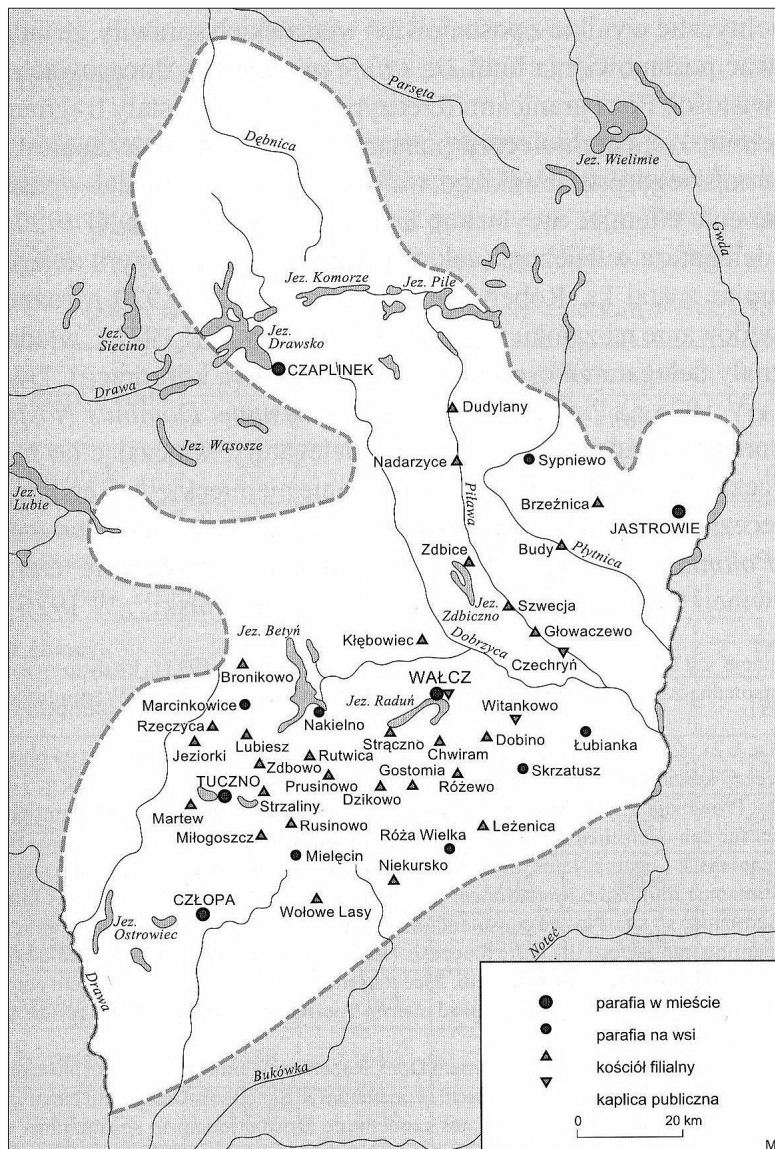
Tytuł. Zespołowi nadano tytuł Akta Dziekańskie Dekanatu Wałeckiego. Niemiecka tytulatura brzmiała *Acta des Dekanats Deutch Krone*. Chronologia. Najstarsze zachowane akta pochodzą z 1784 r. Większość została wytworzona w XIX i XX w. Poza dziennikiem urzędowym prałatury pilskiej (*Amtliche Bekanntmachungen der Freien Prälatur Schneidemühl*) nie zachowały się archiwalia z czasów II wojny światowej.

Terytorium. Akta dotyczą terytorium dekanatu wałeckiego, który odłączono od dekanatu czarnkowskiego w 1772 r. Rozgraniczenie dokonywało się stopniowo. Początkowo Piłę zaliczano do dekanatu wałeckiego, a Człopę do czarnkowskiego. Od 1814 r. terytorium było niezmiennie aż do zakończenia II wojny światowej. Jedenaście parafii: Człopa (Schloppe), Jastrowie (Jastrow), Łubianka (Lebehnke), Marcinkowice (Marzdorf), Mielęcín (Mellentin), Nakielno (Klein Nakel), Róża Wielka (Rose), Skrzatusz (Schrotz), Sypniewo (Zipponow), Tuczno (Tuetz) i Wałcz (Deutch Krone) leżały w powiecie wałeckim, rejencji kwidzyńskiej w Prowincji Prusy Zachodnie, tylko Czaplínek (Tempelburg) leżał w powiecie szczecineckim, rejencji koszalińskiej w Prowincji Pomorze. W okresie międzywojennym dekanat wałecki (poza Czaplínkiem) znajdował się w rejencji pilskiej do 1938 r. Po zmianach administracyjnych rejencję pilską przemianowano na rejencję Marchia Graniczna Poznań Prusy Zachodnie i włączono do Prowincji Pomorze. W dwudziestoleciu międzywojennym w dekanacie powstały dwie nowe parafie: Szwecja (Freundenfíer 1922) i Rzeczyca (Knakendorf 1923) i cztery ośrodki duszpasterskie (Lokalvikarie): Dobino (Breitenstein 1927), Dzikowo (Dyck 1923), Niekursko (Niekosken 1927) i Nadarzyce (Rederitz 1917).

³⁴ AAP, KA II 56/2. Po ks. Perzyńskim przejęto 34 teczki.

³⁵ Akta parafii w Skrzatuszu do r. 1945 zostały przejęte bezpośrednio do Archiwum Diecezji Koszalińsko-Kołobrzeszkiej w 2005 r.

Warto zaznaczyć, że dziekani wałeccy wizytowali trzy filie parafii pilskiej, które znajdowały się na terenie powiatu wałecznego³⁶.

Mapa 3. Dekanat wałeccki w drugiej połowie XIX wieku
 Na podstawie materiałów autora, opracowanie kartograficzne Maria Juran.

³⁶ Dziekani wałeccy domagali się za to specjalnego wynagrodzenia. W pracach kancelaryjnych urzędu dziekańskiego pomocą służył notariusz. Najczęściej spisywał on protokoły kongregacji dekanalnych, wizytacji dekanalnych czy dokumenty dotyczące wprowadzenia na urząd. Biblioteką dekanalną zarządzał specjalnie mianowany bibliotekarz. Ceynowa, *Ziemia pogranicza*, s. 160.

Typ kancelarii. Akta prowadzono systemem kancelarii spraw typowym dla kancelarii pruskiej.

Stan zachowania. Zespół akt dziekańskich dekanatu waleckiego składa się ze 161 jednostek archiwalnych (1,5 mb.). Stan zachowania materiałów archiwalnych jest na ogół dobry. Zespół nie jest kompletny. W zinwentaryzowanym zespole brakuje niektórych jednostek wspomnianych przez ks. Habischa w 1863 r. Najliczniej zachowały się akta XIX-wieczne, spisywane najczęściej na dobrym jakościowo papierze. Sprzyjały temu też częste kontrole władz świeckich i konsystorskich. Większość akt ma postać typowego poszytu stosowanego w czasach pruskich. Większość poszytów posiada ręczne napisy odnośnie do zawartości. Nie spotkano żadnych wypustek z nazwami jednostek. W okresie międzywojennym akta umieszczano w skoroszytach lub teczkach. Spotyka się korespondencję pisaną na maszynie. Przeważa język niemiecki, zwłaszcza pod koniec XIX i na początku XX wieku. Wcześniej zdarzają się pisma w języku polskim i łacińskim.

Metoda porządkowania. Zachowany stan archiwaliów dziekańskich uniemożliwia odtworzenie wcześniejszego układu akt w registraturze. W trakcie inwentaryzacji zespołowi nadano strukturę własną, kierując się kryterium treści i zasadą schematyczno-rzeczową. Zespół podzielono na dwie części: *Generalia*, traktujące o problematyce całego dekanatu, dzieląc je na dalsze serie, i *Specjalia* dotyczące poszczególnych ośrodków duszpasterskich funkcjonujących na przestrzeni lat w dekanacie. Tezki i poszyty otrzymały zastępcze tytuły, tam gdzie ich nie było, karty inwentarzowe, daty skrajne, sygnaturę i paginację.

Zawartość zespołu

Na treść składają się akta ogólne dotyczące dekanatu waleckiego. W trakcie porządkowania nadano im następujący schemat: I. Dziekan i księża w dekanacie (sygn. 1-9); II. Rozporządzenia władz kościelnych i państwowych (sygn. 10-32); III. Finanse (sygn. 33-51); IV. Fundacje (sygn. 52); V. Wizytacje dziekańskie (sygn. 53-63); VI. Kongregacje dekanalne (sygn. 64-68); VII. Statystyka (sygn. 69-74); VIII. Stowarzyszenia i szpitale (sygn. 75-77); IX. Problemy duszpasterskie (sygn. 78); X. Szkoły (sygn. 79-96); XI. Sprawy sporne (sygn. 97-100); XII. Konwersje (sygn. 101); XIII. Korespondencja (sygn. 102-109) i XIV. Varia (sygn. 110-118). W części drugiej zawarte są archiwalia odnoszące się do działalności poszczególnych parafii³⁷.

Mimo braków zachowane akta prezentują z pewnością dużą wartość naukową dla dziejów lokalnego Kościoła, jakim jest dekanat. Dają możliwość poznania historii diecezji poznańskiej czy prałatury pilskiej. Tym bardziej że akta tej ostatniej zostały doszczętnie zniszczone podczas działań wojennych w 1945 r.

³⁷ W tej części widać najbardziej braki w zachowanej dokumentacji.

AKTA DZIEKAŃSKIE DEKANATU WAŁECKIEGO**GENERALIA****I. Dziekan i księża w dekanacie**

1. Konduiten, 1826.
Poszyt, j. niemiecki, ss. 9.
2. Acta die Introduction des Herrn Probstes Goltz in Behle betreffend, 1833.
Poszyt, j. niemiecki, ss. 2.
3. Acta person [...] Habisch, 1833-1837.
Poszyt, j. niemiecki, ss. 7.
4. [Nominacje], 1839-1916.
Teczka, luzy, j. niemiecki, j. łaciński, j. polski, ss. 11.
5. Actenstück betreffend die Konduiten=Liste von der Geistlichkeit des Dt. Croner Dekanats, 1849-1862.
Poszyt, j. niemiecki, ss. 183.
6. Actenstueck betreffend das Verfahren in Kirchen und Pfarrbausachen im Dt. Croner Decanats, 1857.
Poszyt, j. niemiecki, ss. 8.
7. [Rekolekcje duchowieństwa dekanalnego], 1857-1873.
Poszyt, j. niemiecki, ss. 49.
8. Acta betreffend die Dekanats-Verwaltung des Officials Habisch, 1863-1872.
Poszyt, j. niemiecki, ss. 83.
9. [Duchowieństwo dekanalne], 1913-1944.
Teczka, luzy, j. niemiecki, ss. 374.

II. Rozporządzenia władz kościelnych i państwowych

10. [Rozporządzenia], 1788-1907.
Teczka, luzy, j. niemiecki, j. łaciński, j. polski, ss. 155.
11. Rescripte, 1793-1805.
Poszyt, j. niemiecki, j. polski, ss. 50.
12. Acta u. Protocolle, 1798.
Poszyt, j. niemiecki, ss. 150.
13. Rescripte der Königlichen Regierung von Pommern vom Jahr 1812.
Poszyt, j. niemiecki, ss. 91.
14. Verordnung über den Landsturm [Friedrich Wilhelm], 1813.
Teczka, luzy, j. niemiecki, ss. 7.
15. Rescripte der Königliche Regierung von Pommern vom Jahr 1812-1813.
Poszyt, j. niemiecki, ss. 81.
16. Sammlung der Königlichen Regierungs Rescripten von Pommern der Parochie Tempelburgischen Angelegenheiten für das Jahr, [1813] 1816.
Poszyt, j. niemiecki, ss. 190.
17. Acta die eingegangenen Rescripte von der Special Commision. Separations Angelegenheiten, 1833-1837.
Poszyt, j. niemiecki, ss. 133.
18. [Rozporządzenia], 1835-1862.
Teczka, luzy, j. niemiecki, j. łaciński, j. polski, ss. 13.

19. Circularia, 1836-1837.
Poszyt, j. niemiecki, j. łaciński, j. polski, ss. 40.
 20. Verfügungen des Erzbischöflichen General Konsistorium zu Posen vom J. 1838-1839.
Poszyt, j. niemiecki, j. polski, ss. 13.
 21. [Rozporządzenia], 1841-1844.
Teczka, luzy, j. niemiecki, j. łaciński, j. polski, ss. 147.
 22. Circularia vom Jahre 1845-1847.
Teczka, luzy, j. niemiecki, j. polski, ss. 94.
 23. Acta den katholischen Decanats Dt. Crone betreffend die Consistorial Verfügungen pro 1845, 1846, 1847 und 1848, [1836].
Poszyt, luzy, j. niemiecki, j. polski, ss. 73.
 24. Acta der kathol. Decanats Dt. Crone betreffend die Circulair Verfügungen des Dt. Croner Dekanats, 1846-1848.
Poszyt, j. niemiecki, ss. 91.
 25. [Rozporządzenia], 1848-1849.
Teczka, luzy, j. niemiecki, ss. 28.
 26. [Kopie rozporządzeń władz świeckich i kościelnych], 1854.
Teczka, luzy, j. niemiecki, ss. 23.
 27. [Rozporządzenia], 1858.
Teczka, luzy, j. niemiecki, ss. 6.
 28. Acta betr. Dekankongregationen, 1866-1912.
Poszyt, j. łaciński, ss. 226.
 29. Amtliche Bekanntmachungen für der Erzbischöfliche Delegatur 1920 (nr 1), 1921(nry 2-9), 1922(nry 10-17), 1923(nry 18-20).
Teczka, luzy, j. niemiecki.
 30. Amtliche Bekanntmachungen der Apostolischen Administratur 1923(nry 21-24), 1924(nry 25-30), 1925(nry 31-37), 1956(nry 38-48), 1927(nry 49-60), 1928(nry 61-72), 1929(nry 73-84), 1930(nry 85-92).
Teczka, luzy, j. niemiecki.
 31. Amtliche Bekanntmachungen der Freien Prälatur Schneidemühl, 1930(nry 1-3), 1931(nry 1-12), 1932(nry 1-12), 1933(nry 1-12), 1934(nry 1-12).
Teczka, luzy, j. niemiecki.
 32. Amtliche Bekanntmachungen der Freien Prälatur Schneidemühl 1935(nry 1-13), 1936(nry 1-13), 1937(nry 1-13).
Teczka, luzy, j. niemiecki.
 - 32/1. Amtliche Bekanntmachungen der Freien Prälatur Schneidemühl 1938(nry 1-13), 1939(nry 1-14), 1940(nry 1-11).
Teczka, luzy, j. niemiecki
 - 32/2. Amtliche Bekanntmachungen der Freien Prälatur Schneidemühl 1941(nry 1-12), 1942(nry 1-12), 1943(nry 1-12), 1944(nry 1-12).
Teczka, luzy, j. niemiecki.
- III. Finanse, świadczenia**
33. Berichte betreffend die Einsendung der Gelder zum Aufbau der katholischen Kirche und des Pfarrhauses zu Holten, 1803.
Poszyt, j. niemiecki, ss. 31.

34. Kirchenrechnungen [...] Dt. Cronische Synode von Jahr 1816.
Poszyt, j. niemiecki, ss. 43.
35. Jahres Rechnung der römisch katholischen Kirchen Kasse zu Dt. Crone pro 1825.
Poszyt, j. niemiecki, ss. 30.
36. Actenstück über eingekommenen und Abgeführte Archi=kathedralstauer und dem Dt. Croner Dekanat Angelegt vom Prodecan Probst Sydow in Zippnow von 1 Juli 1850, 1850-1855.
Poszyt, j. niemiecki, ss. 107.
37. Actenstück betreffend Kirchenkassen-Rechnung-Angelegenheit des Dt. Croner Decnats, 1851-1873.
Poszyt, j. niemiecki, ss. 25.
38. Actenstück über die eingekommenen und abgeführte Cathedral=Stuer von den Pfarreien des Dt. Kroner Dekanats, 1855-1869.
Poszyt, j. niemiecki, j. polski, ss. 160.
39. [Kolekty], 1857.
Teczka, luzy, j. niemiecki, ss. 7.
40. Actenstück über eingekommenen und abge [...] Kollekten Gelder aus dem Dt. Croner Dekanate Angelegt vom Official und Dekan Sydow in Zippnow im Monate März 1857, 1857-1872.
Poszyt, j. niemiecki, ss. 192.
41. Actenstück betreffend die milden Beiträge für den h. Vater Papst Pius IX, 1860-1872, [Stowarzyszenie św. Stanisława z dekanatu wałeckiego].
Poszyt, luzy, j. niemiecki, ss. 84.
42. Collectengelder, 1886-1893.
Poszyt, j. niemiecki, ss. 217.
43. Kirchenkassen-Revision von 1890-1894.
Poszyt, j. niemiecki, j. polski, ss. 328.
44. Kirchenkassen-Revision II, 1897.
Poszyt, j. niemiecki, ss. 266.
45. [Kolekty], 1900-1901.
Teczka, luzy, j. niemiecki, ss. 15.
46. Collectegelder IV, 1901-1906.
Poszyt, j. niemiecki, ss. 210.
47. Acta betreffend Geldangeleheiten, 1911-1916.
Poszyt, j. niemiecki, ss. 164.
48. [Kolekty], 1913-1914.
Teczka, luzy, j. niemiecki, ss. 23.
49. Emeritensteuer, 1915-1922.
Teczka, luzy, j. niemiecki, ss. 58.
50. [Kolekty w dekanacie wałeckim], 1915-1930.
Teczka, luzy, j. niemiecki, ss. 166.
51. [Kolekty], 1916-1917.
Teczka, luzy, j. niemiecki, ss. 12.

IV. Fundacje

52. Dekanat Fundationes, 1911-1944.

Teczka, luzy, j. niemiecki, ss. 182.

V. Wizytacje dziekańskie

53. [Wizytacja w Ujściu ks. Dalskiego], 1799.

Poszyt, j. łaciński, ss. 28.

54. Kirchen Visitations Recesse der Posenschen [...] Dioeces von Jahr 1812.

Poszyt, j. niemiecki, ss. 24.

55. Kirchen Visitations Recesse der [...] Posenschen Dioeces von Jahr 1812.

Poszyt, j. niemiecki, ss. 31.

56. Kirchen=Visitations=Verhandlung, 1832.

Teczka, luzy, j. niemiecki, ss. 52.

57. Kirchen=Visitations=Verhandlung, 1855.

Teczka, luzy, j. niemiecki, ss. 44.

58. Kirchen=Visitations=Verhandlung, 1856.

Teczka, luzy, j. niemiecki, ss. 64.

59. Kirchen=Visitations Verhandlungen im Deutsch Croner Dekanat, 1856-1857.

Poszyt, j. niemiecki, ss. 157.

60. Acta enthalten Kirchenvisitationen des Dekanats Deutsch-Crone vom Jahr 1865.

Poszyt, j. niemiecki, ss. 156.

61. Acta betreffend die abgehalten Kirchenvisitationen 1872-1901.

Poszyt, j. łaciński, j. niemiecki, j. polski, 1872-1901, ss. 193.

62. [Rewizja kas parafialnych przez dziekana].

Teczka, luzy, j. niemiecki, 1909-1933, j. niemiecki, ss. 162.

63. Visitations=Verhandlung, 1941-1944.

Teczka, luzy, j. niemiecki, ss. 168.

VI. Kongregacje dekanalne

64. Aktenstück über abgehaltene Kongregationen des Dt. Croner Dekanats, 1851.

Poszyt, j. niemiecki, ss. 6.

65. [Kongregacje dekanalne], 1852-1870.

Teczka, luzy, j. niemiecki, ss. 84.

66. Acta Congregationum Decanalium, 1872-1911.

Poszyt, j. niemiecki, ss. 400.

67. Acta betreffend Congregationen, 1911-1917.

Poszyt, j. niemiecki, ss. 218.

68. [Kongregacje dekanalne], 1919-1938.

Teczka, luzy, j. niemiecki, ss. 393.

VII. Statystyka dekanalna

69. Concept=Buch pro 1831, 1831-1833.

Poszyt, j. niemiecki, j. łaciński, j. polski, ss. 94.

70. Actenstück betreffend die Selenzahl der Dt. Krone Dekanats, 1850-1858.

Poszyt, j. niemiecki, ss. 130.

71. Actenstück betreffend die speciall fugirenden Geistlichen bei den Pfarr = oder Kommendariat Kirche des Deutsch-Kroner – Dekanats und die summarische Seelenzahl [...], 1857-1872.
Poszyt, j. niemiecki, ss. 79.
72. [Liczba chrztów i ślubów w parafiach dekanatu], 1861-1862.
Teczka, luzy, j. niemiecki, ss. 13.
73. Acta betreffend den Klerus und die Seelenzahl des Dekanats Dt. Krone, 1872-1910. Poszyt, j. niemiecki, ss. 290.
74. Kirchliche Statistik, 1918-1942.
Teczka, luzy, j. niemiecki, ss. 86.

VIII. Stowarzyszenia i szpitale

75. [Szpital w Wałczu], 1821.
Teczka, luzy, j. niemiecki, ss. 2.
76. Stowarzyszenie św. Josephata, 1862.
Teczka, luzy, j. niemiecki, ss. 4.
77. Unio Cleri pro Missionibus Priester-Missionsbund in den Ländern Dtsch. Zunge, 1924-1937. [Dotyczy całej prałatury].
Teczka, luzy, j. niemiecki, j. łaciński, ss. 168.

IX. Problemy duszpasterskie

78. Fürsorger, 1917-1922.
Teczka, j. niemiecki, ss. 53.

X. Szkoły

79. [Dokumenty dotyczące rezydencji jezuitów w Wałczu], 1661-1738.
Poszyt, j. niemiecki, j. łaciński, j. polski, ss. 51.
80. Gimnazjum wałeckie, 1784-1802.
Poszyt, j. niemiecki, ss. 22.
81. Gimnazjum w Wałczu, 1785-1808.
Teczka, luzy, j. niemiecki, ss. 15.
82. Acta die Schule zu Rosenfelde, 1791-1801.
Poszyt, j. niemiecki, ss. 17.
83. Schul Tabelle, [1794] 1808.
Poszyt, j. niemiecki, ss. 33.
84. [Kapitały dotyczące gimnazjów], brak daty.
Teczka, luzy, j. niemiecki, ss. 6.
85. Gimnazjum w Wałczu, 1799-1805.
Teczka, luzy, j. niemiecki, ss. 15.
86. Besoldungs Etat für das Jesuiter Gymnasium zu Deutsch Crone, 1802.
Teczka, luzy, j. niemiecki, ss. 2.
87. Acta Gymnasium Valcense concernentia, 1804-1805.
Poszyt, j. niemiecki, ss. 114.
88. Königliche Westpreuischen Regierungs Rescripte die Leistungs Vergutungs Sache vom Jesuiter Gymnasien Vorwerk betreffend von Jahr 1811-1812.
Poszyt, j. niemiecki, ss. 31.
89. Schultabelle von dem Konigl. Dorf Wittkow zur Parochie Schrotz gehörig von Jahr 1821-1822.
Poszyt, j. niemiecki, ss. 7.

90. Tabelle von der Dorf Schule Rederitz vom Jahr 1821-1822.
Teczka, luzy, j. niemiecki, ss. 6.
91. [Szkoła w Człopie], 1822.
Teczka, luzy, j. niemiecki, ss. 4.
92. [Szkoły w dekanacie], 1822.
Teczka, luzy, j. niemiecki, ss. 9.
93. [Sprawy szkolne], 1822-1831.
Teczka, luzy, j. niemiecki, ss. 76.
94. Musterungs=Tablelle der kath. Schulen in der D. Cronische Synode, 1824-1825.
Poszyt, j. niemiecki, ss. 36.
95. Schul Akten, 1851-1898.
Poszyt, j. niemiecki, ss. 305.
96. Lehrer-Seminar Dt. Crone, 1902-1907.
Poszyt, j. niemiecki, ss. 132.

XI. Sprawy sporne

97. Aktenstück in Denunziations und Untersuchungsachen [...], 1855-1856.
Poszyt, j. niemiecki, ss. 21.
98. Acta der Konversionen, 1865-1870.
Teczka, luzy, j. niemiecki, ss. 5.
99. [ks. Carol Wurst], 1886-1887.
Teczka, luzy, j. niemiecki, ss. 12.
100. Beschwerden gegen Ewart Verwaltung durch Pf. Schade (Freudenfier), 1916-1919.
Teczka, luzy, j. niemiecki, ss. 169.

XII. Konwersje

103. Actenstück im Betreffe der Übertritte aus dem evangelischen und jüdischen Glaubensbekenntnisse zur katholischen Kirche, 1849-1854.
Poszyt, j. niemiecki, ss. 24.

XIII. Korespondencja

102. [List z 1774 r. do Leopolda Hibnera prokuratora Prowincji Prusy Zachodnie], 1774.
Teczka, luzy, j. niemiecki, ss. 2.
103. [Korespondencja], 1805-1806.
Poszyt, j. niemiecki, ss. 31.
104. Sammlung der vom Probst Gramse eingegangenen Zuschriften, 1823-1828.
Poszyt, j. niemiecki, ss. 81.
105. [Korespondencja], 1830.
Poszyt, j. niemiecki, ss. 13.
106. [Korespondencja, obsada parafii w Nakielnie], 1837-1847.
Poszyt, j. niemiecki, j. polski, ss. 48.
107. Acta betreffend Verfügungen und Aufträge des Officials, 1850-1858.
Poszyt, j. niemiecki, ss. 202.
108. [Korespondencja różna], 1905-1916.
Teczka, luzy, j. niemiecki, ss. 42.

109. Sprawy dekanatu wałeckiego – korespondencja z władzami w Poznaniu, Tucznie i Pile, 1914-1937.

Teczka, luzy, j. niemiecki, ss. 257.

XIV. Varia

110. Varia, 1780-1840.

Teczka, luzy, j. niemiecki, j. łaciński, j. polski, ss. 88.

111. Varia, 1822-1861.

Teczka, luzy, j. niemiecki, j. łaciński, ss. 64.

112. Varia, 1825-1828. [o prowadzeniu ksiąg metrykalnych].

Teczka, luzy, j. niemiecki, ss. 22.

113. Korespondencja, składki katedralne, podziękowania, sprawy dot. szkoły, 1829-1835.

Poszyt, j. niemiecki, j. łaciński, j. polski, ss. 311.

114. Acta verschiedene Verhandlungen betreffend, 1830-1840.

Poszyt, j. niemiecki, ss. 17.

115. Varia [Sprawy wojskowe], 1838, 1915.

Teczka, luzy, j. niemiecki, ss. 14.

116. Varia, 1841-1915.

Teczka, j. niemiecki, ss. 125.

117. Varia, 1892-1903.

Poszyt, j. niemiecki, j. polski, ss. 326.

118. Varia, 1931-1937.

Teczka, luzy, j. niemiecki, ss. 64.

SPECJALIA

I. Czaplnek (Tempelburg)

119. Conceptbuch betreffend in Tempelburgischen Angelegenheiten vom 4 Juni 1817, 1817-1818.

Poszyt, j. niemiecki, ss. 93.

120. Concept Buch der Tempelburgischen Pfarr Angelegenheiten vom 30 Mai 1826, 1826-1827.

Poszyt, j. niemiecki, ss. 38.

121. [Korespondencja], 1849.

Teczka, luzy, j. niemiecki, ss. 2.

122. [Korespondencja], 1912-1916.

Teczka, luzy, j. niemiecki, ss. 11.

II. Człopa (Schloppe)

123. Populations=Listen aus dem Czarnickauer Decanat Officials (tylko Człopa z dekanatu wałeckiego), 1803.

Poszyt, j. niemiecki, ss. 25.

124. Beläge zur Jahres Rechnung der katholischen Kirchenkasse zu Schloppe in Regierung Bezirk Marienwerder Kreis Dt. Crone pro 1833.

Poszyt, j. niemiecki, ss. 25.

125. Beläge zur Jahres Rechnung der katholischen Kirchenkasse zu Schloppe in Regierung Bezirk Marienwerder Kreis Dt. Crone pro 1854.

Poszyt, j. niemiecki, ss. 24.

126. Jahres Rechnung der katholischen Kirchenkasse zu Schloppe in Regierungsbezirk Marienwerder Kreis Dt. Crone pro Anno 1854.

Poszyt, j. niemiecki, ss. 13.

III. Dobino (Breitenstein)

127. Jährliche Kirchenrechnung der zur Parochie Dt. Crone belegen Filial Kirche zu Breitenstein, 1810-1813.

Poszyt, j. niemiecki, ss. 28.

IV. Jastrowie (Jastrow)

128. Nachweisung der übergebenen Kirche und Schuldokumente a) den [...] Schulke; b) an die Kreis-Justic-Commision zu Jastrow, 1825-1826.

Poszyt, j. niemiecki, ss. 23.

V. Pokrzywnica (Krummfies)

129. Actenstück in der Kirchenkassen=Rechnungsangelegenheit der Pfarre Schneidemühle und zwar von Krummfies, 1850.

Poszyt, j. niemiecki, ss. 6.

130. Jahresrechnung 1855.

Teczka, luzy, j. niemiecki, ss. 12.

131. Summarischer extract aus der für des Jahr 1856 gelegten Kirchenrechnung der Filiale Krummfies.

Poszyt, j. niemiecki, ss. 11.

VI. Róża Wielka (Rose)

132. Wizytacja kościoła w Róży, 1787.

Poszyt, j. łaciński, ss. 13.

133. [Varia], 1826-1851.

Teczka, luzy, j. niemiecki, ss. 16.

134. Extrakt z rachunku kasy kościoła filialnego w Dykowie, 1835.

Teczka, luzy, j. polski, ss. 2.

135. Verzeichnis des Kirchenvermögens der kathol. Kirche zu Rose, 1851.

Teczka, j. niemiecki, ss. 17.

136. Verzeichnis des Kirchenvermögens von der kathol. Kirche zu Rose, 1859.

Teczka, j. niemiecki, ss. 5.

137. [Przejęcie parafii i inne dokumenty], 1859-1886.

Teczka, luzy, j. niemiecki, ss. 33.

VII. Skrzatusz (Schrotz)

138. Tabele der Confirmanden führ Jahr 1821 in der Pfarre Schrotz, 1821-1822.

Teczka, luzy, j. niemiecki, ss. 2.

139. [Korespondencja], 1916.

Teczka, luzy, ss. 5.

VIII. Sypniewo (Zippnow)

140. Sammlung der eingangenen [...] von Probste Sydow zu Zippnow von Jahr 1829-1832.

Poszyt, j. niemiecki, ss. 33.

141. [Varia], 1829-1886.
Teczka, luzy, j. niemiecki, ss. 118.
142. [Brzeźnica], 1911-1935.
Teczka, luzy, j. niemiecki, ss.16.
143. Korespondencja w sprawie tworzenia lokalnych wikariatów w Nadarzycach i Szwecji, 1912-1914.
Teczka, luzy, j. niemiecki, ss. 118.

IX. Tuczno (Tuetz)

144. Acta betreffend die Besetzung des Beneficium zu Tuetz, [1798] 1800-1828.
Poszyt, j. niemiecki, j. łaćski, ss. 52.
145. Ablösung einer 40 Talerrente (Lukowskische Stiftung) zum einen Grundstück in Behle, 1868-1873.
Poszyt, j. niemiecki, ss. 81.
146. Recess über die Ablösung der auf dem parzelirten Grundstücke No 87 zu Behle Kreis Czernikau, 1872-1873.
Poszyt, j. niemiecki, ss. 67.
147. Stiftungen, 1926-1940.
Teczka, luzy, j. niemiecki, ss. 36.

X. Walcz (Deutsch Krone)

148. Nachweisung der a) für die Kirche zu Dt. Crone, b) für den Parochus, c) für die Marianische Capelle, d) für die St. Barbara Capelle, 1821.
Poszyt, j. niemiecki, ss. 14.
149. Sammlung von Eingaben und Antwortung die Einzeichnung der Missalien aus der Stadt Dt. Crone betreffend vom Jahr 1825.
Poszyt, j. niemiecki, ss. 11.
150. Einnahme und Ausgabe Beläge zur römisch kath. Kirchenkassen Rechnung der Stadt Dt. Croner pro 1827, 1827-1831.
Poszyt, j. niemiecki, ss. 54.
151. Nachweisung der in der Regulirungs und Gemeinheits Aufhebungs Angelegenheit von Breitenstein Kreis Dt. Crone aufgelaufenen Kosten, 1828.
Poszyt, j. niemiecki, ss. 7.
152. Acta betreffend die von der katholischen Pfarre zu Dt. Crone zum [...] der Stadt Dt. Crone abgetretenen Ländereien, 1832-1836.
Poszyt, j. niemiecki, j. polski, ss. 53.
153. [Folwark proboszczowski], 1834.
Poszyt, j. niemiecki, j. polski, ss. 15.
154. Acta Generalia der katholischen Kirchen Kasse Dt. Crone, 1835.
Poszyt, j. niemiecki, ss. 20.
155. [Dokumenty dekanalne], 1835-1887.
Poszyt, j. niemiecki, j. polski, ss. 100.
156. Beantwortung der Notaten über die Kassenrechnung der katholische Pfarrkirche zu Dt. Crone pro 1839, 1839-1840.
Poszyt, j. niemiecki, ss. 6.
157. Beantwortung der Notaten über die Kassenrechnung der katholischen Pfarrkirche zu Dt. Crone pro 1841.
Poszyt, j. niemiecki, ss. 10.

158. Beantwortung der Notaten über die Kassen=Rechnung der katholischen Pfarrkirche zu Dt. Crone pro 1842.
Teczka, luzy, ss. 6.
159. Jahres=Rechnung der katholischen Kirchen=Kasse zu Dt. Crone Regierungs=Department Marienwerder pro 1843.
Poszyt, j. niemiecki, ss. 30.

REFERENCES / BIBLIOGRAFIA

Źródła archiwalne

- Archiwum Archidiecezji Poznańskiej (AAP)
- Akta Konsystorza Generalnego, wzgl. Kurii Metropolitalnej od schyłku XVIII wieku, 12004.
- Akta Konsystorza Generalnego, wzgl. Kurii Metropolitalnej od schyłku XVIII wieku, II 56/2.
- Akta Ordynariatu Arcybiskupiego od końca XVIII wieku, X 156.

Opracowania

- Bąk Ludwik, *Dzieje szkoły średniej w Walczu. Od kolegium jezuickiego do liceum ogólnokształcącego (1665-1995)*, Inowrocław 1998.
- Bąk Ludwik, *Ziemia walecka w dobie reformacji i kontrreformacji w XVI-XVIII w.*, Piła 1999.
- Boras Zygmunt, Walczak Ryszard, Wędzki Andrzej, *Historia powiatu waleckiego w zarysie*, Poznań 1961.
- Ceynowa Tadeusz, *Elżbietanki w dekanacie waleckim w latach 1868-1920*, „Roczniki Teologiczne”, 51 (2004) nr 4, s. 129-147.
- Ceynowa Tadeusz, *Kulturkampf w dekanacie waleckim*, „Studia Koszalińsko-Kołobrzeskie”, (2003) nr 8, s. 165-178.
- Ceynowa Tadeusz, *Materiały Archiwum Diecezji Koszalińsko-Kołobrzeskiej w Koszalinie dotyczące kościelnych dziejów Piły*, „Studia Koszalińsko-Kołobrzeskie”, (2019) nr 26, s. 249-266.
- Ceynowa Tadeusz, *Ziemia pogranicza. Dekanat walecki w latach 1821-1920*, Radom 2004.
- Ceynowa Tadeusz, *Źródła archiwalne do dziejów dekanatu waleckiego w latach 1821-1920 w zasobie Archiwum Archidiecezjalnego w Poznaniu*, w: *Historia Ecclesiae in Pomerania. Księga jubileuszowa poświęcona ks. prof. zw. dr. hab. Lechowi Bończa-Bystrzyckiemu*, red. Z. Lec, G. Wejman, Szczecin 2008, s. 247-269.
- Facultates*, w: *Encyklopedia kościelna podług teologicznej encyklopedji Wetzera i Weltego, z licznymi jej dopełnieniami*, t. 5: *Emanacja-Fürstenberg*, red. Michał Nowodworski, Warszawa 1874, s. 250-252.
- Gatz Erwin, *Schneidemühl*, w: *Lexikon für Theologie und Kirche*, Bd. 9, red. M. Buchberger, W. Kasper, Freiburg im Breisgau 2000, s. 189-190.
- Historia Pomorza*, t. 4: *1850-1918*, cz. 1: *Ustrój, gospodarka, społeczeństwo*, red. S. Salmonowicz, Toruń 2000.

- Historia residentiae Valcensis Societatis Jesu ab Anno Domini 1618*, red. M. Rohwerder, Kolonia 1967.
- Jurek Tomasz, *Biskupstwo poznańskie w wiekach średnich*, Poznań 2018.
- Klitsche Erich, *Die Bulle de salute animarum vom Jahre 1821 und die Entwicklung der kirchlichen Verhältnisse im Osten Deutschlands bis auf unsere Zeit*, w: *Die Apostolische Administratur Schneidemühl. Ein Buch für das katholische Volk*, red. F. Westpfahl, Schneidemühl 1928, s. 46-47.
- Kumor Bolesław, *Granice metropolii i diecezji polskich (968–1939)*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 21 (1972) s. 309-404.
- Kumor Bolesław, *Ustrój i organizacja Kościoła polskiego w okresie niewoli narodowej 1772-1918*, Kraków 1980.
- Litak Stanisław, *Kościół łaciński w Rzeczypospolitej około 1772 roku. Struktury administracyjne*, Lublin 1996.
- Litak Stanisław, *Struktura terytorialna Kościoła łacińskiego w Polsce w 1772. Mapy*, Lublin 1980.
- Mańkowski Alfons, *Pralaci i kanonicy katedralni chełmińscy od założenia kapituły do naszych czasów*, Toruń 1928.
- Nowacki Józef, *Archidiecezja poznańska w granicach historycznych i jej ustrój*, t. 2, Poznań 1964.
- Petzelt Ludwig, *Die Errichtung der Erzbischöflichen Delegation und die Anfänge der Apostolischen Administratur Tütz*, w: *Die Apostolische Administratur Schneidemühl. Ein Buch für das katholische Volk*, red. F. Westpfahl, Schneidemühl 1928, s. 12-15.
- Prejs Roland, *Pralatura pilska w świetle schematyzmu z 1940 r.*, „Roczniki Teologiczne”, 55 (2008) nr 4, s. 36-37.
- Silnicki Tadeusz, *Z dziejów Kościoła w Polsce. Studia i szkice historyczne*, Warszawa 1960.
- Walachowicz Jerzy, *Z problematyki kościelno-ustrojowej pogranicza diecezji poznańskiej, kamińskiej i lubuskiej w średniowieczu*, „Poznańskie Studia Teologiczne”, (1983) nr 4, s. 309-314.
- Wasiak K., *Dziekani archidiecezji poznańskiej*, Lublin 1964, (mps).

**THE DEAN'S ARCHIVE OF THE WALCZ (WAŁCZ) DEANERY
UNTIL 1945 IN THE RESOURCES OF THE ARCHIVES
OF THE KOSZALIN-KOŁOBRZEG (KOŁOBRZEG) DIOCESE.
INVENTORY**

Abstract

The article presents the preserved dean's archives concerning the Walcz (Wałcz) deanery. In the 14th century, the bishop of Poznan (Poznań) created the Kalisz-Walcz (Wałcz) official office for the territories behind the Notec (Notec). As a result of the Reformation, in the mid-16th century the official office ceased to exist. In 1602, the areas remaining under Catholic Church administration were incorporated into the newly created Czarnkow (Czarnków)-Walcz (Wałcz) deanery. After the First Partition, the official office for West Prussia was reactivated in the area of Walcz (Wałcz). At the end of the 18th century, the autonomous deanery of Walcz (Wałcz) was established, which coincided with the territory of the powiat, except for Czaplinek, of the Pomeranian province. Initially, it consisted of 12 parishes and 34 branch churches. In the 20th century, several branches became independent pastoral centres. The preserved archives (159 notebooks) were divided into two parts: Generalia, concerning the issues of the entire deanery, divided into further series, and Specialties concerning individual parishes. The preserved files date from the end of the 18th century until 1945.

Keywords: the Walcz (Wałcz) Decanate; dean; Archdiocese of Poznan (Poznań); Archives of the Koszalin-Kolobrzeg (Kołobrzeg) Diocese; archives

Translated by Michał Kisiel